O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI

ZAMONAVIY INNOVATSION TADQIQOTLARNING DOLZARB MUAMMOLARI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI: YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR

mavzusidagi Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami

(2024-yil 17-18-may)

(2-qism)

JIZZAX-2024

“Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar” mavzusidagi Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami – Jizzax: O‘zMU Jizzax filiali, 2024-yil 17-18-may. 461-bet.

Respublika miqyosidagi ilmiy-texnik anjuman materiallarida zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari sohasidagi innovatsion tadqiqotlar aks etgan.

Globallashuv sharoitida davlatimizni yanada barqaror va jadal sur’atlar bilan rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar samarasini yaxshilash sohasidagi ilmiy-tadqiqot ishlariga alohida e’tibor qaratilgan. Zero iqtisodiyotning, ijtimoiy sohalarni qamrab olgan modernizatsiya jarayonlari, hayotning barcha sohalarini liberallashtirishni talab qilmoqda.

Ushbu ilmiy ma’ruza tezislari to‘plamida mamlakatimiz va xorijlik turli yo‘nalishlarda faoliyat olib borayotgan mutaxassislar, olimlar, professor-o‘qituvchilar, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlarining ilmiy xodimlari, tadqiqotchilari, magistr va talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari mujassamlashgan.

Mas’ul muharrirlar: DSc.prof. Turakulov O.X., PhD. O‘ralov A.I.

Tahrir hay’ati a’zolari: p.f.d.(DSc), prof. Turakulov O.X., b.f.f.d. (PhD) O‘ralov A.I., t.f.f.d.(PhD), dotsent Abdumalikov A.A., t.f.n., dots. Baboyev A.M., t.f.f.d.(PhD), dots. Abduraxmanov R.A., p.f.f.d.(PhD) Eshankulov B.S., p.f.n., dots. Alimov N.N., p.f.f.d.(PhD), dotsent Alibayev S.X., p.f.f.d. (PhD) Halimov O‘.H., p.f.f.d.(PhD), dotsent Karshiyev A.A., f.f.f.d.(PhD), dotsent Sindorov L.K., t.f.f.d. (PhD), dotsent Nasirov B.U., b.f.f.d. (PhD), dotsent Mustafaqulov M.A., f.f.f.d. (PhD) Alibekov D.A.., f-m.f.f.d. (PhD) Sharipov X.F., ps.f.f.d.(PhD) Norbekova B.Sh., i.f.n., dots. Tsoy M.P., Qayumov O.A., Jo‘rayev M.M.

Mazkur to‘plamga kiritilgan ma’ruza tezislarining mazmuni, undagi statistik ma’lumotlar va me’yoriy hujjatlarning to‘g‘riligi hamda tanqidiy fikr-mulohazalar, keltirilgan takliflarga mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar.

3. Аракулов, Г., & Саидазимова, М. (2023). Семья и образование как средства борьбы со стрессом у подростков. *Информатика и инженерные технологии*, *1*(1), 357-360.

4. Аракулов, Г. (2022). Pedagogik va psixologik mashg‘ulotlar maktabgacha yoshdagi bolalarda muhim fenomen sifatida. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, *1*(3), 54-56.

5. Аракулов, Г. (2022). Факторы, влияющие на формирование агрессии у подростков. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, *1*(3), 106-109.

OILAVIY MUNOSABATLAR TIZIMIDA BOLANING O‘ZINI-O‘ZI ANGLASH JARAYONI

Yusupov Umidjon Salim o‘g‘li,
Asadullayeva Sevinch
O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filialali

Annotatsiya: Ushbu tesizda oilaviy munosabatlar tizimida o‘z-o‘zini anglash jarayoni haqida, hozirgi zamon oilalarida bolalarning menini anglashning dozarb muammolari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: oilaviy tumush, vatanparvarlik, qadriyat, o‘zlik, shaxsiy men, farzand, kognitiv men, reproduktiv salomatlik, ota-ona, komil inson.

Oilaviy turmush inson xayotining eng muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Xuddi shu boisdan jamiyatning qonun qoidalarga nisbatan munosabat ham oiladagi shaxslararo turli tuman muammolarda, muloqotda, fikr almashinuvida, munozaralarda, o‘z ifodasini topadi, binobarin yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash oilaning naqadar mustahkam bo‘lishiga, ota-ona munosabatlarida oliyjanob xarakter hislarini, bolada yuksak ma’naviy hislarni shakllantirishga bog‘liqdir. Yosh avlodni oilada komil inson qilib tarbiyalashdek yuksak va mas’uliyatli vazifa ota-onaga, oiladagi kattalarga yuklatilgandir.

Rus tadqiqotchilarining ko‘pchiligi oilada ota-onaning bolalar munosabatlariga yoki juda keng, yoki bolaning psixik rivojlanishi umumiy nuqtayi nazardan juda tor manoda yondashadilar. Masalan, ular asab buzilishlari paydo bo‘lishi, ruhiy holatlarning namoyon bo‘lishi, himoya mexanizmlari shakllanishiga tasiri jihatlaridan o‘rganib chiqqan.

Ko‘plab psixologlar fikriga ko‘ra, inson shaxsidagi yetakchi sifatlarining shakllanishi va “Men” konsepsiyasi asoslarining yaratilishi aynan ontogenezning dastlabki 5-6 yilida ro‘y berad. O‘zini-o‘zi anglash masalalariga bag‘ishlangan adabiyotlar tahlili bizga o‘zgaruvchilarning kattagina qismi kichik ijtimoiyguruhsifatida hayot tarzini oilada aks ettiruvchilarni tashkil qiladi, deyishimizga imkon beradi. Tadqiqotchilar buni bolalarda “Men”konsepsiyasining shakllanishida ota-onalarning o‘zaro munosabatlari muhim biromil ekanligi bilan bog‘laydilar. Ota-onalarning bola bilan o‘zaro munosabati va uning o‘zini anglashi

o‘rtasidagi o‘zaro aloqa, o‘zini tartibga solish shakli sifatida, bola xulq-atvorini boshqarish usullari va ota-ona munosabatlarini namoyon etuvchi model sifatida ochib beriladi.

Ilmiy adabiyotlardan olingan ma’lumotlarni umumlashtirgan holda bolaning o‘zini-o‘zi anglashi interiorizatsiya usuli bo‘yicha ota-ona bilan muloqotning to‘rt xil turini ajratish mumkin.

O‘ziga munosabat yoki “Men” obrazini bevosita yoki bilvosita xulq-atvor orqali singdirish.

Xatti-harakat standartlari va da’volar, ijtimoiy kutishlar darajasining shakllanishi orqali bolaning o‘ziga munosabati shakllanishi.

Bola xulq-atvori ustidan nazorat, bunda bola tomonidan bir vaqtning o‘zida o‘zini-o‘zi nazorat qilish usullari va ko‘rsatkichlari o‘zlashtirib olinadi.

Bolaning o‘zini baholashi ko‘rinishini o‘zgartirishga qodir bola xulqini yo‘lga solmoq, bunda bolaga ota-ona tomonidan o‘tkaziluvchi “Men” obrazi va o‘ziga munosabatining ijobiy va salbiy ma’noga ega bo‘lishi mumkinligi tabiiy, albatta.

Shu tariqa, bolada shakllanuvchi “Men” ijobiy obrazi ham atrofdagilarning salbiy baholashga duch kelganda o‘zgarishi mumkin, ya’ni uning barqarorligi bu bosqichda shak-shubhasiz emas va boshqalarning, birinchi navbatda, onaning munosabatiga bog‘liq bo‘ladi: ona esa o‘z navbatida, o‘ziga ijobiy munosabatda bo‘lishi lozim, chunki aks xolda u bola uchun namuna bo‘la olmaydi. Ona “Men”ini qo‘llab-quvvatlash bola “Men”ini shakllantirishni yengillashtiradi va bolaning ona bilan munosabatlari oiladagi uchlik munosabatlari bilan almashgan xoldagi rivojlanish bosqichidagina bola qatiy chegaralarga muhtojlik seza boshlaydi. Bu zarurat muhabbat va nafrat mojorosini ishlab chiqish va uning asosiy tendensiyalari bolaning otaga yo‘nalganlikka asoslanuvchi hamda bolaning onaga yo‘nalganlikka tayanuvchi tendensiyalari bilan bog‘liq.

Ota-ona bolaga nisbatan haddan ziyod g‘amxo‘rlik (giperproteksiya) e’tibor ko‘rsatilgan oilada bola “Meni sevishadi va men kerakman, ular meni deb yashashadi”, degan tasavvur mavjud bo‘ladi. Bunday oilada bolalar o‘zlarining borligidan, tug‘ilganligidan mag‘rurlanib yashaydi va shuning uchun har qanday tilak va xohish amalga oshishiga ishonadi. Odatda bunday bolaning tug‘ilishini ota-ona uzoq vaqt kutgan bo‘ladi va buni ular hadeb bolaga eslataveradi, shuning uchun ham bola juda egoist bo‘lib ulg‘ayadi.

Yuqoridagi holatning aksi, yani bolaga nisbatan e’tiborsizlik, mehrsizlik bo‘lgan oilada bolaning tasavvuri quyidagicha bo‘ladi: “Meni yoqtirishmaydi, lekin men o‘zim harakat qilib, ularga yaqinlashishim kerak”. “Men yaxshi bola emasman”, degan tasavvur odatda bolada qator jiddiy salbiy sifatlarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Masalan, o‘ziga bo‘lgan bahoning pastligi, o‘zini aybdor deb hisoblashning yuqoriligi, ko‘p narsalardan hadiksirash, ayb ish qilib qo‘yishdan cho‘chish, kayfiyatning beqarorligi va shunga o‘xshash.

Ota-onalar va farzandlar o‘rtasida yuzaga keladigan nizolar. Bunday kelishmovchiliklar uchun zamin bo‘lib quyidagilar xizmat qiladi. Dunyoqarashlari orasidagi mavjud farqlarni hisobga olmasligi. Yoshlarning bo‘sh vaqtini mustaqil tashkil etilishi. Do‘stlar tanlashdagi mustaqilligi, hissiyot sohasidagi mustaqilligi, modaga, bugungi kun talabiga mos kiyinishi, kasb tanlashdagi mustaqilligi, umr

yo‘ldosh tanlashda mustaqillik uchun ota-onalari bilan ba’zan kurash olib borishning xush kelmasligi. Ota-onalar ichkilikka ruju qo‘yishi yoki or-nomusni yig‘ishtirib qo‘yib, buzuqchilik qilish. Ba’zi bolalarni mehnat qilishga o‘rgatmaganlik va buning oqibatida yengil-yelpi hayot kechirishga o‘rganib qolishi. Ayrim yoshlarning farzandlik burchini unutib qo‘yish va hokazo. Ota-onalik psixologik-pedagogik bilim saviyalari yetarli darajada emasligi natijasida yuzaga kelgan kelishmovchiliklar.

Ota-onalar va bolalar munosabatiga oid yuqoridagi kabi kamchiliklar natijasida oiladan halovat yo‘qoladi, o‘rtaga sovuqchilik tushadi. Farzandlik burchini bajarmaslik u yoqda tursin, hatto ichib kelib ota-onasiga qo‘l ko‘taradigan farzandlar, ota-onasini sharmanda qilayotgan suyuqoyoq fohishaparastlik borligi achinarli holdir.

Ota-onalarning ba’zilar bolalardagi 3,6,13,14, yoshlarda muqarrar ravishda bo‘lib o‘tadigan krizislarni bilishmaydi. Bu yosh bosqichlarda bola ruhiyatida yangi psixologik qo‘shilmalar yuzaga keladi. Bu esa ularning kattalar jumladan ota-onalar bilan bo‘lgan munosabatlarda ko‘zga tashlanadi. Buni sezmagan ba’zi ota-onalar “bolam nihoyatda qaysar, quloqsiz bo‘lib qoladi”, deb o‘ylaydilar va shikoyat qilishga tushadilar. Bunga qarshi o‘zlaricha chora tadbirlar belgilashlari natijasida ota-ona va bola bir-birlarini tushuna olmay qoladilar. Bolaning ota-onalardan bezish xollari kuzatiladi.

Oilaning ijtimoiy funksiyalari haqida gapirganda, bir tomonda jamiyatning oilaga ta’siri, ikkinchi tomonda esa umumiy ijtimoiy tizimda oilaning o‘rnini, oilaning xal qiladigan ijtimoiy funksiyalarini hisobga olish lozim. Insoniyat taraqqiyotining xozirgi bosqichida xozirgi zamon oilasining asosiy funksiyalari qatorida quyidagilarni sanab o‘tish mumkin. Oilaning reproduktiv funksiyasi – jamiyatning biologik uzluksizligini ta’minlash, bolalarni dunyoga keltirish funksiyasidir. Oila faqatgina yangi avlodni boshlab yashab kelayotgan ilmiy va madaniy yutuqlari bilan tanishtirish, ularning salomatligini saqlab turishdan ham iboratdir. Oilaning jamiyat oldidagi reproduktiv funksiyasi va uni bajarilishi deyilganda aholi sonining qayta tiklanishi uchun xar bir oilada nechta farzand bo‘lishini nazarda tutadi.

Ular tomonidan tashqi nazoratning qattiqligi bolada o‘zining ichki nazorat qilishni rivojlantiradi, aniq asoslangan talablar qatiy belgilangan va mos keluvchi “Men” obrazi hamda “Men” konsepsiyasining shakllanishiga xizmat qiladi. Yuqorida bayon qilinganlardan kelib chiqqan xolda xulosa qilib, avvalo, M.I.Lisina, V.A.Petrovskiy, I.S.Kon, A.A.Bodalev, V.V.Stolin, I.I.Chesnokova kabi psixologlarning “Men” konsepsiyasi tuzilishi va rivojlanish mehanizmlari haqida integrativ kompleksli tuzilma va o‘zini anglash jarayoni mahsuli sifatida, shuningdek, oiladagi ichki inter va intraindivid munosabatlarning “Men” konsepsiyasi ontogenezning maktabgacha yosh davrida shaxsning “Men” konsepsiyasi shakllanishi bilan o‘zaro aloqasi haqidagi tasavvurlarini tahlil qilish asosida biz ishlab chiqqan konseptual sxemani keltirib o‘tamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Salim o‘g‘li, Y.U. (2022). Psixologik axborot xavfsizligi. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 66-72.

2. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). Maktabgacha yoshdagi bolada o ‘zini-o ‘zi anglashda oilaning roli. In E Conference Zone (pp. 11-16).
3. Norbekova, B. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish yo‘llari: maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish yo‘llari. Журнал дошкольного образования, 3(3).
4. Shamsidinovna, A. M. (2023, April). Maktab o‘quvchilarining individual-psixologik xususiyatlarini o‘rganishning ahamiyati. In E Conference Zone (pp. 1-5).
5. Arakulov, G. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalarda diqqat muhim psixik fenomen sifatida. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).
6. Sunatullaevna, K. A. (2022). Kitobxonlik madaniyatini shakllantirish. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 518-521.
7. Ибайдуллаева, У. (2022). Роль семьи в предотвращении конфликтов между подростками. Решение социальных проблем в управлении и экономике, 1(7), 81-83.
8. Каршибаев, С., & Анорбоев, Х. (2023). Talabalar o ‘quv faoliyatining turlari va xususiyatlari. Информатика и инженерные технологии, 1(2), 476-479.
9. Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN FAMILY DISPUTES. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, (Special Issue), 81-88.

DEVIANT XULQ-ATVORNING PSIXODINAMIK ASPEKTLARI

Yusupov Umidjon Salim o‘g‘li,
Hasanova Mohinur
O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali

Annotatsiya: Ushbu tesizda deviant xulq-atvorning psixodinamik aspektlari haqida yoritilgan bo‘lib, psixoanaliz maktabida deviant xulq-atvorning o‘rganilishi va uning kelib chiqish sabablari keltrilgan.

Kalit so‘zlar: Z.Freyd, deviant, xulq-atvor, psixodinamik, instikt, agressiya, id, ego, super ego, avtoritet, ehtiyoj, biologik nazariyalar.

Z.Freyd psixoanalizidan kelib chiqqan psixodinamik nazariyalar inson xulq-atvorining ongsiz mexanizmlarini ochib beradi. Deviant xulq-atvorni psixoanalitik atamalar yordamida sharhlash, eng avvalo psixik hayotning modellari va asosiy